

El volumen finaliza con una muy amplia relación de la bibliografía citada, de la que se desprende no sólo la enorme labor realizada por José Antonio Rodríguez examinando las publicaciones de la SGM y otras corporaciones geográficas, sino que también pone de manifiesto su conocimiento respecto de obras centradas en el estudio del pensamiento geográfico —fundamentalmente del español— y en el colonialismo y la geografía. No obstante, se echan de falta ciertas referencias, y especialmente alguna reciente referida a las sociedades e institutos iberoamericanos.

Por último cabe apuntar que, al examinar los contenidos de la obra —y aun siendo el capítulo dedicado al colonia-

lismo y a la geografía el más extenso y encontrarse referencias al fenómeno colonial en numerosos pasajes del volumen—, tal vez hubiera sido preferible permutar los conceptos del título: *La Sociedad Geográfica de Madrid (1876-1936). Geografía y colonialismo*.

A la vista de todo lo expuesto puede concluirse que nos encontramos ante un trabajo excelente, muy correctamente redactado, realizado con rigor y tras una exhaustiva labor investigadora, que viene a llenar un hueco importante en los estudios del pensamiento geográfico español.

José Luís Villanova Valero
Universitat de Girona
Secció de Geografia

WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP

Feminist Geographies. Explorations in diversity and difference.

Essex: Longman, 1997, 220 p.

La voluntat de continuïtat d'un grup de treball i l'actualització a finals dels noranta d'un projecte engegat els vuitanta són algunes de les raons que han portat el Women and Geography Study Group (WGSG) de l'Institute of British Geographers a escriure conjuntament el llibre que presentem tot seguit. Un total de vint-i-quatre geògrafes feministes, la majoria d'elles pertanyents a la segona generació de geògrafes que van publicar l'any 1984 el primer manual en llengua anglesa, *Geography and Gender*, ens ofereixen, al llarg de les seves dues-centes vint pàgines, una valuosíssima recopilació *up-to-date* de nombrosos treballs de recerca, publicats tant en forma de llibres com d'articles, i una mostra dels darrers debats feministes incorporats en la nostra disciplina. A més, el llibre defineix conceptes analítics clau, examina la història de la subdisciplina, explora les diferents metodologies de les geògrafes feministes i

reconceptualitza tres components fonamentals de la geografia: l'espai, el lloc i el medi ambient.

Les autores, la majoria professors universitàries de diferents departaments de geografia de la Gran Bretanya i investigadores de renom dins el món de la geografia del gènere (Nicky Gregson, Sarah Radcliffe, Sophie Bolwby, Gillian Rose, etc.), es reconeixen influenciades per les *teories feministes i postmodernistes*. Un aspecte característic d'aquests enfocaments es va repetint al llarg del llibre. Aquest és la reivindicació a la *diferència* i a la *diversitat* de teories i metodologies feministes; és la crida a considerar diferents coneixements i interpretacions feministes, i és, finalment, la voluntat d'incorporar la perspectiva de gènere de manera transversal dins dels diferents estudis que es realitzen en la nostra disciplina. Pensar en les diferències socials entre les dones (diferències de classe, ètnia, sexualitat, edat, etc.);

en les diferències i estratègies per fer front a la diferència; repensar les definicions dominants d'espai, lloc, paisatge, medi ambient i natura, i escriure des de la diferència i de manera diferent són els elements que donen cos a les reflexions que s'hi exposen.

Conscients del seu paper de *transmissores de coneixement* i del repte i la dificultat que això suposa en nivells acadèmics superiors, ens presenten un llibre didàctic i molt útil com una eina per a la docència. Ens referim sobretot a la cinquantena d'activitats proposades al llarg del llibre perfectament pensades i connectades amb la teoria que es presenta. Activitats de tota mena, des de les clàssiques en geografia: comentari de textos, mapes, taules i gràfiques; com d'altres més agosarades i «postmodernistes» (pel que tenen de representació d'imatges de la realitat): propostes guiades per a l'observació de la realitat en diferents indrets i comentari de material visual i artístic (fotografies, postals, quadres i dibuixos), ens poden donar moltes idees per dinamitzar la classe tot fent participar més activament els/les nostres estudiants, ajudant-los a construir per ells mateixos les seves pròpies explicacions, posicions i respostes. A més, el contingut didàctic del llibre queda de nou demostrat pels resums (breus i aclaridors) que s'ofereixen al final de cada tema i per la definició de diferents conceptes clau (essencialisme, patriarcat, dualisme, epistemologia, metodologia, natura, ecofeminisme, etc.) per entendre alguns dels debats de la geografia del gènere.

El llibre s'estructura en set capítols: la introducció, els cinc capítols centrals —que poden ser llegits independentment l'un de l'altre— i les conclusions. En la introducció, les autores fan conjuntament la presentació global del llibre, estableixen els objectius d'aquest i es defineixen com a geògrafes feministes (i no del gènere) per les influències que reben de les teories feministes i pel compromís polític

que aquestes vinculacions comporten. El capítol segon tracta sobre els diferents camins a partir dels quals les geògrafes feministes han construït les *històries* de la geografia feminista. Segueix el capítol tercer tot prenent el *gènere* com la categoria analítica central i analitzant les diferents concepcions de les geògrafes feministes quan treballen amb aquest concepte. El quart examina els *mètodes* i les *metodologies* que segueixen les investigadores feministes, mentre que el cinquè i el sisè exploren tres conceptes fonamentals dins la geografia: l'*espai*, el *lloc* i el *medi ambient*. Finalment, en les conclusions, les autores fan un breu repàs a les idees principals tractades al llibre i als darrers debats oberts en geografia. Ara assenyallarem els punts més destacats de cada capítol.

En el capítol segon s'exposen tres camins *diferents d'escriure i de construir la història* de la geografia feminista. No hi ha, per tant, una única història, sinó un seguit d'històries escrites segons estratègies i objectius particulars. La primera, i més senzilla de totes, s'organitza seguint una seqüenciació històrica progressiva de les idees de la geografia feminista. La segona recupera els noms de les dones «perdudes» en la historiografia tradicional (i homogènia) de la geografia (escrita pels homes), tot recordant i emfasitzant la seva participació en la construcció dels coneixements geogràfics —un dels millors exemples n'és la recuperació de les escriptores de llibres de viatges de l'època victoriana a la Gran Bretanya. Des d'un punt de vista més antiessencialista i constructivista, envers la identitat homogeneïtzadora que envoltava el discurs de les dones viatgeres (totes les quals eren blanques, de classe mitjana, protestants...), ens trobem amb les històries autobiogràfiques de les autores que des de diferents *backgrounds* i experiències personals ens donen una visió més heterogènia i variada de les històries de la geografia feminista.

En el capítol tercer es defineix àmpliament el concepte de gènere i s'hi estudia els diversos enfocaments que les geògrafes feministes donen al concepte en les seves recerques. Així, per exemple, per unes geògrafes feministes el gènere ha estat utilitzat per referir-se només a les dones, les seves vides i les seves experiències, amb l'objectiu de visibilitzar-les. Unes altres s'han referit al gènere per explicar les diferències i les desigualtats entre les dones i els homes a partir de l'estudi dels papers i les relacions de gènere o relacions de poder legitimades socialment pel patriarcat. D'altres han posat l'accent en la necessitat de sensibilitzar sobre les diferents construccions socials entre les dones, sensibilització que ha estat l'eix central de les teories feministes postcolonials per explorar les interrelacions entre la identitat, el coneixement i el poder. Volem remarcar en aquest capítol —i en general en tot el llibre— la quantitat de referències bibliogràfiques citades i els comentaris d'interès que es fan sobre aquestes. Malgrat tot, l'*anglocentrisme* d'aquestes aportacions empobreix la diversitat per la qual tant lluiten aquestes geògrafes. Una de les autores també ho veu clar: «l'únic que no m'agrada de les geografies feministes actuals és el desenvolupament d'uns llenguatges (discursos) d'elit que n'exclouen uns altres» (Janet Townsend, p. 54).

El capítol següent, el metodològic, comença reconeixent la necessitat d'utilitzar conjuntament metodologia quantitativa i qualitativa en les recerques geogràfiques feministes, ja que la primera ens ofereix models i tendències i la segona ens ajuda a entendre'ls. D'altra banda, la preocupació de les autores al llarg del llibre per demostrar que tot coneixement es construeix i no és neutre queda ben reflectida en l'explicitació de les seves posicions d'identitat que marquen la seva manera d'entendre i d'interpretar la realitat (*coneixement situat i reflexivitat*). Per això, segons elles, quatre

trets fonamentals caracteritzen les metodologies geogràfiques feministes en la seva diversitat: diferents camins de conèixer la realitat, de preguntar, d'interpretar i d'escriure.

Els capítols cinquè i sisè resten dedicats als conceptes clau en geografia —espai, lloc i medi ambient— i pretenen mostrar els diferents camins que les geògrafes feministes han escollit per tractar-los i reconceptualitzar-los. Els dos primers conceptes es recullen en el capítol cinquè. Les autores, a partir d'una reflexió del pensament occidental, caracteritzat, entre d'altres aspectes, per la necessitat de dualitzar la realitat en categories binàries (públic-privat, global-local, etc.), critiquen la component de gènere que s'amaga dins els conceptes d'espai i lloc, component que distingeix entre la gent *in* i *out of bounds* ('dintre i fora del sistema') com una forma de jerarquitzar i establir vincles de poder entre aquests (un exemple seria la distinció que utilitzem tan sovint entre Primer Món i Tercer Món). Moltes geògrafes feministes han treballat el concepte d'espai centrant-se en els espais patriarcals i en la intersecció entre patriarcat i capitalisme, és a dir, entre la relació de la producció i la reproducció.

El capítol sisè, el més extens i innovador del llibre, dóna un contingut nou als conceptes de medi ambient, natura i paisatge fruit de la incorporació de les contribucions més recents realitzades a partir del debat de temes com la representació, la identitat, el nacionalisme, els cossos en geografia i també a partir de les aportacions que les imatges i els textos literaris poden realitzar a la resignificació d'aquests conceptes, treballats no només des d'una perspectiva de gènere, sinó també intentant incorporar l'encreuament d'aquesta amb la perspectiva de classe i ètnia.

Després d'haver repassat els continguts més interessants dels capítols només ens resta recomanar la lectura del llibre, i

no només a les geògrafes feministes o a aquelles que fan recerca i docència en geografia i gènere, sinó també als/les geògrafs/es socials i culturals i als/les especialitzats/des en temes mediambientals, de planificació i desenvolupament; en definitiva, a tots els/les geògrafs/es que

vulguin posar-se al dia dels últims debats teòrics i metodològics de la nostra disciplina.

Anna Ortiz Guitart
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia